

Nebojša Grubor

UNIVERZITET – IDEJA U KRIZI
Analiza institucije polazeći od J. Habermasa

APSTRAKT: U tekstu se, najpre, načelno tematizuje ideja univerziteta. Zatim sledi razmatranje Habermasovog tumačenja krize ideje univerziteta pod imenom: "Demokratizacija univerziteta – politizacija nauke", i to kako iz pedesetih, tako i iz šezdesetih godina dvadesetog stoleća. Na kraju se pokazuje kako Habermas shvata ideju univerziteta u kontekstu njegove filozofije iz Teorije komunikativnog delanja i koji zaključci iz ove povezanosti mogu da budu izvedeni.

KLJUČNE REČI: Univerzitet, obrazovanje, kriza, filozofija, komunikativana racionalnost, J. Habermas

**I. Ideja univerziteta. Od "Obrazovanja kroz nauku"
do "Nauke kao poziva"**

Sa univerzitetima, kako ističe Ernst Robert Kurcijus u svojim kapitalnim istraživanjima objedinjenim pod naslovom *Evropska književnost i latinski srednji vek*, počinje nova epoha srednjevekovnog obrazovanja. Univerziteti ne predstavljaju nastavak antičkih škola već su originalni proizvod srednjeg veka. "Reč univerzitet" objašnjava Kurcijus "ne znači kako se veruje "sveukupnost nauka" (universitas literarum), nego korporaciju nastavnika i studenata. Ona se već početkom XIII veka objašnjava opisom *societas magistrorum et disciplinorum* ("društvo učitelja i učenika"). Kao naučna institucija, univerzitet se zove *studium generale* ("sveučilište")¹.

Medjutim, za nas relevantna ideja univerziteta oblikovana je od strane pruskih reformatora s početka 19. stoleća. Ova ideja se po pravilu vezuje za Vilhelma fon Humbolta i osnivanje Berlinskog univerziteta početkom 19. veka (1810). Humboltova ideja univerziteta počiva na tri principa. Prvo na principu jedinstva nauke/nauka odnosno na pretpostavci da svim naukama u osnovi stoji jedan jedinstveni i objedinjavajući princip. Na drugom mestu univerzitet počiva na principu akademske slobode i pri tome se misli na slobodu univerziteta kako od religije, tako i od države. Najzad, univerzitet se bazira i na principu jedinstva istraživanja i učenja, odnosno principu prema kom autentični sadržaj poučavanja ne predstavlja

1 Kurcijus, E. R., *Evropska književnost i latinski srednji vek*, s. 94

dogmatizovana sadržina, već sadržaj nastave predstavljaju rezultati istraživanja nastavnika u slobodnoj istraživačkoj zajednici. U kolikoj meri ovaj poslednji princip nije samorazumljiv za prethodnu koncepciju univerziteta, govori veoma upečatljivo činjenica kako još Kant svoja predavanja nije bazirao na sopstvenoj filozofiji, već se držao utvrđenog gradiva iz Baumgartenovih knjiga. Ideja, međutim, koja objedinjuje sve ove principe i koja čini okosnicu modernog univerziteta može se svesti na stav "obrazovanje kroz nauku"².

Obrazovanje kroz nauku (Bildung durch Wissenschaft) predstavlja osnovnu ideju, ono što čini unutrašnji cilj i smisao univerziteta. Zamisao da se putem studija nauke, ali i umetnosti, obrazuje, znači da se na univerzitetu tokom studija ne odvija samo proces usvajanja nekog tipa znanja, niti da se prvenstveni cilj studija sastoji u kultivisanju pojedinaca. Zadatak univerziteta je obrazovanje, a za proces obrazovanja Humbolt smatra da je od suštinskog značaja to što se način mišljenja koji se usvaja ujedno izliva na osećaje i karakter³. I za Hegela, savremenika i može se reći i saradnika pruskih reformatora, obrazovanje pre svega označava proces u kome nekome polazi za rukom da se, polazeći od svoje pojedinačnosti, uzvisi do opštosti; obrazovanje se odvija kao proces u kom istovremeno traje kako otudjenje pojedinca od samog sebe u naporu da prihvati zahteve onoga što je opšte, što je zahtev koji pred nas u principu postavlja nauka ukoliko se njome bavimo, ali takodje, traje i proces pomirenja pojedinca sa samim sobom, ukoliko je prisvojeno u toku obrazovanja prihvaćeno kao u sebi potvrđena opštost⁴. Obrazovanje se na taj način razume kao jedno zbivanje koje podrazumava povratak sebi kroz krizu identiteta i svojevrstnu unutrašnju promenu i preobražaj pojedinca. Kod Kanta, takodje, nalazimo shvatanje prema kom nauka i umetnost doprinose obrazovanju čoveštva u nama. Pri čemu je čoveštvo shvaćeno kao dvostruka sposobnost: s jedne strane sposobnost saosećanja sa drugim tj. sposobnost da se napusti individualna pozicija i učestvuje u opštem, a s druge strane sposobnost izražavanja kroz opšte odnosno sposobnost da se sopstvene individualne zamisli i osećanja saopšte na opšti način⁵. Univerzitet prema tome prvenstveno prožima ideja obrazovanja kroz nauku, koju bi

2 Schnädelbach, H., *Philosophie in Deutschland 1831-1933*, s. 35-48

3 upor. H.G. Gadamer, *Istina i metoda*, s. 36

4 "Čovek se kao individuum odnosi prema sebi samome. On ima dve strane i to: svoje pojedinačnosti i svoje opšte suštine. Utoliko je njegova dužnost prema sebi kako da svoje pojedinačno biće fizički održava tako i da to biće uzdiže do svoje opšte prirode, naime da se obrazuje ... on po prirodi nije ono što treba da bude ... Time što prevazi-
lazi ono što neposredno zna i doživljava, čovek uči da postoje i bolji načini odnošenja i postupanja i da njegovo ponašanje i postupanje nije jedino nužno. On se odmiče od samog sebe i dolazi do razlikovanja onoga što je suštinsko od onoga što je nesuštinsko". , G.V.F. Hegel, *Filosofijska propedeutika*, s. 67-69

5 " ... jer humanost znači, s jedne strane, osećanje saučesća, a, s druge strane, moć koja nas osposobljava da se o sebi izražavamo najiskrenije i na opšti način; te dve osobine, udružene ujedno, sačinjavaju onu druželjubivost koja je saobrazna ljudskoj prirodi ...". I. Kant, *Kritika moći suđenja*, s. 243

trebalo razumeti kao zahtev za oblikovanjem čoveštvo u čoveku, a zatim se zadatak univerziteta sastoji i u osposobljavanju za struku i učestvovanje u društvenoj podeli rada.

Nasuprot ovakvom shvatanju, početkom 20. stoleća, na uzoran način artikulirano kod Maksa Vebera, postaje jasna promena u osnovnoj ideji univerziteta, visokog školovanja i nauke uopšte. Naime, ne radi se više o obrazovanju kroz nauku, nego pre svega o "nauci kao pozivu" (Wissenschaft als Beruf), kako glasi naslov poznatog Veberovog teksta⁶. Huserl⁷, Vitgenštajn⁸, Hajdeger⁹, Horkahjmer¹⁰, pomenimo samo neke od značajnih savremenih filozofa, tokom 20-tih i 30-tih godina 20-tog stoleća izražavaju veliku skepsu u pogledu ideje nauke i sa njom povezane ideje univerziteta. Ne radi se više samo o tome da je jedinstvo nauka ugroženo i da ih na okupu drži samo spoljašnji univerzitetski obrazovni pogon, niti o tome da postoji kriza temelja nauka, nego o tome da nauka gubi značaj za ljudski život ili, preciznije, za smisao ljudskog života. Drugim rečima nije više sasvim jasno i nedvosmisleno da bi bavljenje naukom na univerzitetu, makar i indirektno, trebalo da unapredjuje čoveštvo u čoveku. Sa ovim gubitkom specifičnog značaja nauke, dovodi se u pitanje i pravi smisao i ideja univerziteta.

6 M. Veber, "Nauka kao poziv", upor. s. 55, 64, 78, 94

7 "Polazimo od preokreta opšteg vrednovanja, koji je, što se nauka tiče, nastupio na samom kraju prošlog veka. To se ne odnosi na njihovu naučnost, već na to šta su one, šta je nauka uopšte značila i može da znači za ljudsku egzistenciju ... Nisu oduvek iz carstva nauke bila prognana specifična ljudska pitanja, niti je iz razmatranja bila isključena njihova unutrašnja veza sa svim naukama, pa i sa onima u kojima čovek nije tema (kao u prirodnim naukama) ... Dok su stvari još drugačije stajale, mogla je nauka da pretenduje na značajnu ulogu u evropskom čoveštvu ... ", E. Huserl, *Kriza evropskih nauka*, s. 15, 16

8 "Osjećamo da, čak ako je dat odgovor na sva moguća naučna pitanja, naši životni problemi još uopšte nisu dodirnuti"., L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, (6.52)

9 "Naučne oblasti potpuno su razdvojene. Načini na koji nauke obradjuju svoj predmet sasvim se razlikuju. To razbijeno mnoštvo naučnih disciplina danas se drži na okupu samo posredstvom tehničke organizacije univerziteta i fakulteta i ima nekog značaja jedino zahvaljujući praktičnom cilju koji sebi postavljaju struke. Pa ipak, atrofirala je ukorenjenost nauka u njihovom suštinskom tlu", u: M. Hajdeger, "Šta je metafizika?" (1929), s. 97

10 "I u znanosti se pojavljuje dvostruko proturečje. Kao prvo, kao načelo vrijedi da svaki njezin korak ima spoznajno utemeljenje, no najvažnijem koraku, naime samom postavljanju zadatka, nedostaje teorijsko utemeljenje, te izgleda prepušten samovolji. Kao drugo, znanosti je stalo do spoznajno obuhvatnih sveza; no najobuhvatniju svezu, o kojoj ovisi njen vlastiti opstanak i pravac njezina rada, naime društvo, ne uspijeva shvatiti u njegovom zbiljskom životu", M. Horkhajmer, "Primjedbe o znanosti i krizi" (1932), s. 21

II. Kriza univerziteta: Institucija bez ideje. "Demokratizacija univerziteta–politizacija nauke"

Jürgen Habermas (Jürgen Habermas), jedan od najznačajnijih savremenih filozofa, također smatra da je ideja univerziteta zapala u krizu. Međutim, da bi se kriza ideje univerziteta razumela, neophodno je poći od društveno-teorijski relevantnog pojma krize. Pojam krize nam je, prema Habermasovim izvodjenjima, prednaučno poznat iz medicinskog jezika: "Pri tom imamo na umu onu fazu procesa bolesti u kojoj se odlučuje da li su snage samoizlečenja organizma dostatne za ozdravljenje. Kritičko dogadjanje, bolest, izgleda kao nešto objektivno. ... Kriza se ne može riješiti subjektivnim mišljenjem onoga koji joj je izložen: pacijent spoznaje svoju nemoć spram objektivnosti bolesti ..."¹¹. S druge strane možemo govoriti i o dramaturškom pojmu krize: "U klasičnoj estetici od Aristotela do Hegela kriza znači prekretnicu nekog sudbonosnog procesa koji, uz svu objektivnost, ne prodiere jednostavno izvana niti ostaje van identiteta u njemu sukobljenih lica ..."¹². Habermasu je stalo do društveno-naučno upotrebljivog pojma krize, koji ne podrazumeva samo spoljašnju nužnost i objektivnost koja ugrožava opstanak subjekta krize, nego mu je stalo do pojma krize koji u sebe uključuje svest i iskustvo subjekta koji dospeva u krizu, i pojma koji na taj način omogućava da se u prevazilaženje krize uključe i subjektivne snage opstanka subjekta koji se nalazi u krizi. Kriza univerziteta bi u tom smislu mogla da se razume kao faza u procesu "bolesti" institucije univerziteta u kojoj se odlučuje o tome da li nauka još uvek može i treba da obrazuje čoveštvo u čoveku, ali u kojoj svest o toj krizi nije naprosto nerelevantna, nego predstavlja unutrašnji faktor i mogući uslov prevazilaženja krize.

Već 50-tih godina prošlog stoleća, Habermas objašnjava da su tri osnovna načela i, zapravo, tri osnovna programa Humboltovog univerziteta dospela u krizu. Najpre, program jedinstva nauka ostaje neispunjen. Nakon Hegela specijalizaciju pogona posebnih nauka više nije moguće dovesti do obuhvatne sinteze. Takođe, u pitanje je doveden program jedinstva učenja (nastave) i istraživanja. O tome prema Habermasu svedoči, s jedne strane, razvoj čisto naučnih instituta, a s druge strane, "poškoloavljanje" nastavnog procesa u pravcu gotovih i unapred datih znanja. Najzad, u krizu dospeva i program slobode učenja i poučavanja¹³. Ova sloboda je pod snažnim uplivom partikularnih specijalističkih interesa struke i pod preteranim pritiskom diferenciranja pojedinih fakulteta itd. Tri programa koja su dospela u krizu, nastavlja Habermas, transformišu se u tri protivrečna procesa. Najpre je to proces specijalizacije: pojedinačne nauke u svom razvoju postaju sve autonomnije i ograničavaju se na izolovana polja i posebne metode istraživanja što ugrožava jedinstvo i povezanost nauka. Zatim sledi protivrečnost birokratizacije: diferencij-

11 J. Habermas, *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, s. 9

12 isto, s. 10

13 J. Habermas, "Das chronische Leiden der Hochschulreform", s. 56

jacija naučnog i organizacionog aparata, zahteva od naučnika da se u radu podredi ne samo zahtevu da istraživanje doprinosi napretku nauke, nego da doprinosi i opštedruštvenom i ekonomskom napretku. Najzad, tu je i protivrečnost sholarizacije: što se tačnije i brže, smatra Habermas, nauke razvijaju i napreduju, toliko manje, oni koji se u njima obrazuju, mogu da uzmu učešća u njenom istinskom životu. Naime, bez obzira na rast mnoštva ponuda i šansi za obrazovanje u celini, samo obrazovanje postaje sve jednostranije i podložnije sholarizaciji¹⁴. Ideja opšteg obrazovanja, kako ističe Habermas, se približava idealu kviz-znanja, a radikalizovana specijalizacija vodi formiranju fah-idiota.

Habermas, u tom vremenskom periodu, za naraslu "krizu univerziteta" kao onu "faz u procesu bolesti kada se odlučuje da li su snage samoizlečenja organizma dovoljne za ozdravljenje" predlaže "terapiju" koju sažima u stavu: "Demokratizacija univerziteta – politizaciju nauke". On polazi od stava da se "danas ... autonomija nauke i nastave ne može više sačuvati nepolitički"¹⁵. Cilj je da se sačuvaju kako autonomija visoke škole, tako i autonomija nauke. Univerzitet koji je učinjen zavisnim od države i privrede, nalazi se pred alterativom: ili će kao depolitizovana visoka škola o njemu biti odlučivano s relativno velike daljine kulture administracije, kako je naziva Habermas, ili "će se sama visoka škola konstituisati kao jedinica sposobna da politički dela na ovom nivou i da stručno zastupa svoje legitimne zahteve", i to na taj način da "mora biti osposobljena da u praktično dalekosežnim pitanjima obrazuje političku volju"¹⁶. Da bi se oblikovala kolektivna (politička) volja univerziteta neophodna je njegova demokratizacija. Pri tome se naravno, naglašava Habermas, "ne radi ... o apstraktnom prenošenju modela državnog obrazovanja volje na univerzitet. Ne radi se o obrazovanju države u državi. "Demokratizacija" znači, štaviše, mere koje visokoj školi treba da obezbede političku sposobnost delanja i da je osposobe da svoju samoupravnu autonomiju ne nose samo na grbu, već i da je praktikuje"¹⁷.

S druge strane, autonomija nauke, smatra Habermas, "može biti sačuvana ... samo ako svi učesnici u procesu nastave i nauke učestvuju i u samorefleksiji nauka – sa ciljem da se reflektuju neizbežne zavisnosti i učine eksplicitnim društvene funkcije nauke u svesti političke odgovornosti za posledice i uzgredne posledice"¹⁸. "Ako bi se" nastavlja Habermas "materijalna kritika nauke, koja treba da objasni izukrštanost metodskih osnova, implikacija pogleda na svet i objektivne povezanosti oplodjenja vrednosti, mogla nazvati "politizacijom" nauke, onda bi tek ova politizacija pokazala kada nauka gubi svoju autonomiju i kada dopušta da društvene instance polažu pravo na nju radi sprovođenja neiskazanih ciljeva i interesa"¹⁹.

14 isto, s. 57

15 J. Habermas, "Demokratizacija univerziteta – politizacija nauke?", s. 384

16 isto, s. 385

17 isto

18 isto, s. 389

19 isto

Habermas se pri tome poziva na studentsku participaciju u samorefleksiji nauke, a sve u cilju ostvarivanja osnovne ideje univerziteta, koje se Habermas ne odriče, obrazovanja kroz nauku. Radi se o neophodnosti studentskog učestvovanja u procesu samorefleksije nauke. On smatra da "Učestvovanje studenata u istraživačkim procesima mora da obuhvata takodje, i pre svega, i učešće u ovoj samorefleksiji nauka, ako se još želi da ostvari program obrazovanja kroz nauku u uslovi- ma visokospecijalizovanih pojedinačnih nauka"²⁰ i dodaje "Sudelovanje studenata u radu na ispitnim pravilnicima, nastavnom planu i u načelnim odlukama o istraživačkim projektima integrisanim sa nastavom, proizilazi već iz okolnosti da bi apstraktno razdvajanje zajednički obavljenog procesa samorefleksije nauke i organizatornih posledica po oblik i sadržaj studija učinilo deklarisan cilj obrazovanja kroz nauku sasvim fiktivnim. Studenti su mladi odrasli ljudi, kojima ne trebaju igrališta za maloletnike (po modelu učeničkog samoupravljanja) već participacija na bazi makar tek anticipirane zrelosti"²¹. Habermas zaključuje da "politizacija nauke" u smislu njene samorefleksije, ne samo što je legitimna, nego predstavlja neophodan uslov njene autonomije. Profesori i docenti, kao i naučni saradnici i studenti trebalo bi da utiču na organizaciju nastave, ali svakako na taj način da ovo (kolektivno) obrazovanje volje garantuje individualnu nezavisnost i samoodgovornost koja zadovoljava strukturu naučnog rada.

Alberht Velmer (Albrecht Wellmer) je u istom vremenskom periodu, 60-tih godina 20-tog stoleća, u tekstu "Nepolitički univerzitet i politizacija nauke" pregnatno formulisao potrebu da se reflektuje o društvenoj uslovljenosti, funkcijama i posledicama nauke i univerziteta. Velmer polazi od činjenice da proces naučnog istraživanja i učenja predstavlja integralni sastavni deo životnog procesa. Faktička veza nauke i društva pokazuje kako tendenciju ka integraciji nauke u društvene životne veze, tako i tendenciju ka podružljavanju naučnog, nastavnog i istraživačkog procesa. Radi se zapravo o analizi dvostrukog procesa: to je proces scijentifikacije društva i ujedno proces podružljavanja nauke. Iz te perspektive posmatrano, nužno se susrećemo sa jednom unapred datom i uvek prisutnom političkom dimenzijom nauke. Upravo stoga Velmer poziva na refleksiju o društvenoj zavisnosti, društvenim funkcijama, kao i društvenim posledicama nauke²². Dve su osnovne društvene posledice nauke. To je, najpre, institucionalizacija primenjene nauke koja vodi do etabliranja novih tehnika produkcije, komunikacije, saobraćaja itd. Tehnika koje otvaraju nove mogućnosti kako za vladanje, tako i za emancipaciju²³. S druge strane, pak, Velmer upozorava na društvene posledice specifičnog karaktera naučnih procesa učenja i podseća na koncepciju "obrazovanja kroz nauku" pruskih univerzitetskih reformi s početka 19. stoleća. Radi se o tome da se ideja obrazovanja kroz nauku sastojala u tome da se

20 isto, s. 388

21 isto, s. 389

22 A. Wellmer, "Unpolitische Universität und Politisierung der Wissenschaft", s. 250-255

23 isto, s. 253

teorijsko obrazovanje razume ujedno kao oblikovanje i uvežbavanje uma u praktičnom držanju punoletnih individua, dok je, danas, motiv obuhvatnog teorijsko-praktičkog obrazovanja sa razvojem pojedinih nauka odvojen od procesa učenja, a pojam obrazovanja depolitizovan. Tako je fah obrazovanje vodilo, prema Velmerovom mišljenju, ili ka jednom nepolitičkom stručnjaku ili ka stručnjaku koji je, doduše, politički indoktriniran, ali bez uspostavljanja veze te indoktrinacije sa svojim naučnim obrazovanjem. Takav ishod u formiranju onoga ko je prošao kroz proces univerzitetskog obrazovanja proistekao je iz razvoja nauke i za Velmer predstavlja rezultat koji je bogat političkim posledicama. To su posledice nepolitičke ili depolitizovane nauke²⁴. Divergencija socijalnog i naučnog procesa obrazovanja označava suštinski raspad političko-javne sfere kritičke racionalnosti na odvojene i depolitizovane delimične sfere specifično ograničene racionalnosti. Velmer, kao i Habermas, lek za ovu situaciju vidi u procesu obrazovanja u kom se posreduju stručna i praktično-politička racionalnost putem "uzimanja učešća studenata u procesu samorefleksije nauke" jer, samo tako, nastavlja Velmer sprovodi se "program jednog obrazovanja kroz nauku pod uslovima visoko specijalizovanih pojedinačnih nauka"²⁵.

Habermas, ali kao što smo videli i Velmer, u osnovi pokušava da "spase" ideju univerziteta shvaćenu kao "obrazovanje kroz nauku" putem predloga reforme univerziteta na način njegove demokratizacije, shvaćene kao procesa kolektivnog oblikovanja volje, kao i putem njegove politizacije, shvaćene kao procesa na unutra usmerene samorefleksije nauke. Demokratizacija bi univerzitetu trebalo da omogući da se konstituiše kao autonomni subjekt prema zahtevima koji dolaze od spolja, od države i privrede, a politizacija i refleksija nauke na samu sebe, trebalo bi da univerzitetu omogući da razume sopstvene i naučne društvene uslovljenosti, funkcije i posledice. Demokratizacija i politizacija bi trebalo da omoguće barem delimično sprovođenje programa obrazovanja kroz nauku pod savremenim društvenim uslovima.

III. Univerzitet: Ideja bez institucije. Univerzitet i komunikativna racionalnost

U tekstu "Ideja univerziteta – procesi učenja" (1986) napisanom povodom 600-godišnjice univeziteta u Hajdelberg, Habermas analizu ideje univerziteta ponovo započinje nabranjem osnovnih principa univerziteta. U nešto izmenjenim formulacijama kao osnovni principi univerziteta i ovde se navode: princip jedinstva istraživanja i učenja, princip jedinstva nauka, a zatim i princip jedinstva nauke i opšteg obrazovanja kao i princip jedinstva nauke i prosvećivanja²⁶. Društvo slobodnih i jednakih ljudi jeste ono što otelovljuje ove principe. Habermas i u ovom

24 isto, s. 255

25 isto, s. 257

26 J. Habermas, "Die Idee der Universität – Lernprozesse", s. 84, 85

tekstu ističe osnovnu tendenciju kriznog procesa koji prožima ideju univerziteta i koja je i 80-tih godina 20-og stoleća ostala nepromenjena: obrazovanje u sve većoj meri predstavlja samo i jedino osposobljavanje za poziv. Nauke koje su se emancipovale od filozofije i dalje predstavljaju osnovno, premda ne i jedino, izvorište davanja jedinstvene slike sveta. Međutim, dok nauka nesumnjivo predstavlja sve značajniju društvenu i produktivnu snagu, to sa druge strane ne znači da je univerzitet zadržao funkciju obrazovanja kroz nauku ili, pak, funkciju intelektualnog prosvetavanja. Pozivajući se na istraživanja Talkota Parsonsa u vezi sa Američkim sistemom obrazovanja kao jednim od najrazvijenijih i najrazudjenijih u svetu, Habermas ističe kako bi trebalo razlikovati četiri osnovne funkcije sistema visokih škola. To je najpre funkcija istraživanja i stvaranja naučnog podmlatka, zatim funkcija akademske pripreme za poziv i, najzad, funkcija ispunjavanja zadataka opšteg obrazovanja. Habermas, međutim, navodi i funkciju doprinosa kulturnom samorazumevanju i intelektualnom prosvetavanju, i dok u američkom sistemu obrazovanja za prve tri funkcije postoje jasni, institucionalni nosioci: fakulteti (škole na kojima se diplomira), visoke škole (profesionalne škole) i koledži; funkcija kulturnog samorazumevanja i intelektualnog prosvetavanja, kako zaključuje Habermas, nema svog nosioca²⁷.

"Jedino četvrta funkcija nema sopstvenog institucionalnog nosioca; ona se ispunjava putem intelektualne uloge profesora. Ako se razmisli o tome da u ovu četvrtu funkciju Parsons uključuje oba: ne samo na spolja usmeren, i na javnost adresiran rad na prosvetavanju, koji se obraća javnosti, već i refleksiju naučnih i stručnih disciplina o sopstvenoj ulozi i međusobnom odnosu kulturnih vrednosnih sfera nauke, morala i umetnosti, shvatićemo da ovaj katalog funkcija ponavlja, u izmenjenom obliku, ono što su pruski reformatori univerziteta nekada videli kao "jedinstva": jedinstvo istraživanja i nastave, jedinstvo nauke i opšteg obrazovanja, jedinstvo nauke i prosvetavanja i jedinstvo nauka"²⁸. Tu, možda presudnu, funkciju eventualno ispunjava javna intelektualna uloga profesora univerziteta. Dakle, univerzitet ne bi trebalo da samo reprodukuje znanje i naučni podmladak, pa čak ni da samo izvršava refleksiju o ulozi nauke i odnosu kulturnih vrednosnih sfera nauke, morala i umetnosti, nego i da predstavlja instituciju javno usmerenog intelektualnog prosvetavanja²⁹.

Prema Habermasovom mišljenju radi se o tome da procesi učenja (Lernprozesse) koje se odvijaju na univerzitetu "nadilaze okvire profesionalne pripreme i doprinose opštim procesima socijalizacije time što obezbeđuju obuku u naučnom modusu mišljenja i vode usvajanju hipotetičkog stava prema činjenicama i normama; oni prevazilaze znanje eksperata i svojim obaveštenim političkim stavovima o konkretnim pitanjima daju doprinos intelektualnom prosvetavanju; oni prevazilaze refleksiju o osnovama i metodima da bi zajedno sa duhovnim naukama dali svoj doprinos hermeneutičkom nastavljanju tradicije kroz samorazumevanje nauka

27 isto, s. 93

28 isto, s. 93, 94

29 isto, s. 96

unutar celine kulture, kroz teorije o nauci, moralu, umetnosti i književnosti. Upravo organizacija naučnih procesa učenja u univerzitetskom obliku nastavlja da ukorenjuje diferencirane stručne discipline u svet života istovremenim ispunjavanjem ovih različitih funkcija"³⁰.

U kom smislu bi trebalo razumeti ovaj spektar funkcija kao i onu odlučujuću, ali ne sasvim, ili čak ne uopšte institucionalizovnu funkciju koja čini okosnicu ideje univerziteta? Habermas se poziva na utemeljivače nemačkog univerziteta, konkretno na Šlajermahera, i upućuje na komunikativne oblike naučne i stručne argumentacije, kao na osnov onoga što univerzitet i njegove različite funkcije drži na okupu. Ti komunikativni oblici su pre svega javna komunikacija zajednice istraživača i njihovo kooperativno traganje za istinom, kao i seminar kao idealni oblik istraživanja i to ne samo za profesore i studente, nego i za naučno istraživanje uopšte. Habermas tako dolazi do stava kako "čak i izvan univerziteta, naučni i stručni proces znanja zadržava nešto od izvornog univerzitetskog oblika ...Vrata su otvorena; svakog trenutka može se pojaviti novo stanovište, nova ideja koja se javlja sasvim neočekivano"³¹. Habermasu je, dakle, stalo do egalitarnog i univerzalnog sadržaja javnih oblika argumentacije, koji su egzemplarno formirani u vidu naučne argumentaciji komunikativne zajednice istraživača u nauci. Ti oblici su okosnica ideje univerziteta, i to bez obzira na pitanje o tome da li je za umno jezgro ideje univerziteta obezbedjena ili nije obezbedjena institucionalna potpora univerziteta kao institucije. Da bismo, međutim, razumeli na šta Habermas cilja i samim tim da bismo razumeli jezgro ideje univerziteta, neophodno je da načinimo još jedan korak natrag u istraživanju i razmotrimo neke od osnovnih ideja Habermasove filozofije iz njegovog glavnog dela *Teorije komunikativnog delanja* koje čine smislaonu pozadinu Habermasovog shvatanja univerziteta. Najpre bi trebalo razmotriti pojam filozofije iz *Teorije komunikativnog delanja*, a zatim bi trebalo situirati misao o univerzitetu u širi kontekst Habermasove filozofske koncepcije.

Habermas smatra da tradicionalna filozofija od svojih početaka predstavlja napor da se celina bivstvujućeg objasni ne na osnovu nečeg onostranog odnosno božanskog, već na osnovu principa uma. Na osnovu principa koje um pruža preko iskustva sa samim sobom, filozofija pokušava da obrazloži i utemelji znanje o prirodi, kulturi i celini bivstvujućeg. Glavna tema tradicionalne filozofije je zbog toga um³². Savremena filozofija nasuprot tome dovodi u pitanje vlastitu pretenziju da neposredno zahvati celinu bivstvujućeg i na taj način utemelji znanje o toj celini. Napredak refleksije u teoriji i istoriji nauka dovodi u pitanje onu prvobitnu, moglo bi se reći, naivnu, ambiciju filozofije da objasni celinu bivstvujućeg. Savremena filozofija nakon Hegela više ne pokušava da neposredno zahvati i obrazloži celinu bivstvujućeg, nego se okreće različitim oblicima argumentacije koji nastaju oko izvesnih konstantnih tematskih i problemskih jezgara u različitim područjima

30 isto, s. 94

31 isto, s. 96

32 Habermas, J., *Theorie des kommunikativen Handelns*, Band 1, s. 15

nauke i kulture. Glavni interes filozofije usmeren je na ono što Habermas naziva formalnim uslovima racionalnosti u različitim oblastima kulture uzete u najširem smislu. Glavna tema filozofije zbog toga postaje racionalnost (različitih tipova argumentacije), a ne naprosto umnost³³. Nasuprot tradicionalnoj filozofiji uma različiti pravci savremene filozofije konvergiraju u pravcu filozofije shvaćene kao *teorije racionalnosti*³⁴.

Racionalnost se pripisuje, kako objašnjava Habermas, pre svega osobama odnosno njihovim stavovima, trdnjama, izjavama kao i njihovom delanju. Racionalnost je ljudska sposobnost da se sopstveni i tuđi stavovi obrazlažu i kritikuju. Jedan stav je racionalan ukoliko može da se obrazloži odnosno dokaže njegova istinitost; jedan akt, ljudski postupak, radnja je racionalna ukoliko predstavlja plan koji ima izgleda na uspeh³⁵. Habermas tako govori o jednom užem, ali elementarnom obliku racionalnosti – o onome što se naziva kognitivno-instrumentalna racionalnost, a zatim i o moralno-praktičnoj i najzad estetsko-praktičnoj racionalnosti³⁶. Svi ovi oblici racionalnosti se koji se međusobno prepliću i upućuju jedni na druge, razlikuju se, ali i crpe legitimnost svojih zahteva za važenjem, s obzirom na pozadinu jednog obuhvatnog i ujedno utemeljujućeg i posredujućeg pojma racionalnosti – to je pojam komunikativne racionalnosti tj. osnovni pojam Habermasove filozofije. Značenje racionalnost upućuje na sposobnost da se o nečemu ili nekome, o nečijoj radnji ili tvrdnji argumentuje, polaže računa i kritikuje. Različiti tipovi argumentacije nastaju i razvijaju se oko različitih zahteva za važenjem. Ovi zahtevi za važenjem bilo u praktičnoj, bilo u teorijskoj sferi svoju osnovu imaju u bazi važenja koju sa sobom nosi jezik, tako da se Habermasova filozofija u ovom smislu nadovezuje na rezultate jezičkog preokreta u savremenoj filozofiji.

Habermas razlikuje četiri osnovna zahteva za važenjem. Pored zahteva za formalnom (gramatičkom) ispravnošću iskaza, trebalo bi razlikovati i zahtev za propozicionalnom istinom, zatim zahtev za normativnom ispravnošću, kao i zahtev za subjektivnom iskrenošću. Međutim, pored ovih zahteva može se govoriti i o zahtevu za vrednosnom primerenošću odnosno o zahtevu za evaluativnim slaganjem. Naime, i u vezi sa zahtevom za prihvatanjem izvesnih vrednosnih standarda nastaje jedan tip argumentacije i oblik racionalnosti³⁷. Zahtev za formalnom ispravnošću i razumljivošću iskaza predstavlja tako reći pretpostavku svake argumentacije. Oko zahteva za činjeničkom istinom nastaje tip argumentacije koji se naziva teorijski diskurs. Oko zahteva za normativnom ispravnošću nastaje forma argumentacije koji se naziva praktični diskurs. U prvom slušaju se tematizuju

33 Habermas, J., *Theorie des kommunikativen Handelns*, Band 1, s. 1

??? upor. Šnedelbah, H, "Teorija racionalnosti" s. 213 i dalje

34 Habermas, J., *Theorie des kommunikativen Handelns*, Band 1, s. 16

35 isto, s. 26, 27

36 isto, s. 17, 28

37 isto, s. 40-41, 45

različiti kontroverzni zahtevi za istinom, a u drugom različiti zahtevi za normativnom odnosno moralnom ispravnosću u delanju. Nasuprot tome oko zahteva za subjektivnom iskrenošću i zahteva za vrednosnim slaganjem ne nastaje neka vrsta diskursa jer ne postoji mogućnost da se jednoznačno odluči o iskrenosti ili pak o primerenosti nekih vrednosti kao što je to slučaj sa utvrđivanjem istine ili laži odnosno ispravnosti ili neispravnosti nečijeg delanja u teorijskom odnosno praktičnom diskursu. Zbog toga u vezi sa zahtevom za subjektivnom iskrenošću treba govoriti o formi argumentacije koju Habermas naziva terapijskom kritikom, dok s druge strane u vezi sa zahtevom za primerenošću vrednosti treba govoriti o vrednosnoj kritici, čiji prototipski slučaj predstavlja estetska kritika³⁸. Savremena filozofija kao teorija racionalnosti može se razumeti i s obzirom na funkcija posredovanja i prevodenja između ovih različitih tipova argumentacije. Filozofija ima funkciju koja je slična funkciji estetske kritike, s tim što se u slučaju filozofije radi pre svega o tome da se između nauke, ali i prava, morala i umetnosti i specijalista iz ovih oblasti, s jedne, i sveta života s druge strane, prevodi s jednog na drugi specijalistički jezik kao i na jezik sveta života i ujedno posreduje između različitih tipova argumentacije, a sve na pozadini obuhvatnog pojma komunikativne racionalnosti.

Habermasova izvodenja mogli bismo da rezimiramo na sledeći način. Na pozadini komunikativne racionalnosti javljaju se različiti tipovi racionalnosti odnosno tipovi argumentacije. Neki od ovih tipova formiraju diskurs čiji se ishodi mogu odlučiti, nasuprot tome postoje oblici racionalnosti ili argumentacije koji ne mogu samorazumljivo da pretenduju na univerzalnost: estetska ili terapijska kritika, recimo, ali u izvesnom smislu i savremena filozofija. Savremena filozofija koja se, doduše, odriče pretenzije na neposredno zahvatanje zbilje, ali i dalje okrenuta pitanjima istine, kao i pitanjima prava, morala i umetnosti, preuzima kako funkciju mesta na kom se ukrštaju empirijske teorije sa jakim univerzalističkim zahtevima, tako i funkciju prevodjanja specijalističkog jezika iz jednog u drugi diskurs, kao i funkciju posredovanja između sveta svakodnevlja, sveta života i kulture eksperata, a sve na pozadini komunikativne racionalnosti. Ovaj međupros-tor u kom se odvija prevodjenje i posredovanje između različitih tipova racionalnosti, ujedno je prostor koji obezbeđuje, i to je odlučujući korak u analizi, pretpostavke za ostvarivanje funkcija koje su suštinske za univerzitet. Ideja univerziteta, kao i savremena filozofija, estetska i terapijska kritika, moguće su samo na temelju uslova slobodne i javne, pre svega naučne, komunikacije. Ovi uslovi slobodne komunikacije i refleksije i na osnovu njih, eventualno, izvedenog prosvetavanja, imaju svoj "institucionalni" okvir u samoj zbilji, u samom načinu diferenciranosti sveta života kao i u bazi važenja koju sa sobom nosi ljudski jezik. U tom smislu ideja univerziteta trebalo bi da paradigmatično reprezentuje jezgro samorazumevanja čoveka u modernom društvu. U modernom društvu koje nije jednom za svagda fiksirano za određene slike sveta, te obuhvatne i vladajuće slike sveta ne pružaju više niti religija, niti filozofija, ali ni savremena nauka. Mogućnost da se saglasimo ili ne saglasimo sa nekom slikom sveta i sa nekim samorazumevan-

ja čoveka, morala bi da bude sačuvana u ideji univerziteta i to bez obzira na pitanje da li je ta ideja institucionalno fiksirana unutar neke faktičke institucije univerziteta ili neke druge institucije ili pak nema uopšte svoj institucionalni okvir, nego ona sama predstavlja implicitnu instituciju društva neraskidivo povezanu sa mogućnošću ljudskog razvoja i emancipacije. Ideja univerziteta nije ništa drugo do zamisao o realizovanju mogućnosti prosvetavanja i obrazovanja čoveka putem nauke i umetnosti u uslovima modernog društva.

IV. Univerzitet: Institucija bez ideje ili ideja bez institucije

Habermasove interpretacije ideje univerziteta polaze od Humboltovskog stava da se bavljenje naukom i umetnošću ne sastoji samo u pripremi za poziv i struku, nego i u obrazovanju čoveštva u onome ko studira. Univerzitet, prema Habermasu, mora pored prenošenja znanja da učestvuje u procesima socijalizacije, obuci za hipotetičko mišljenje, doprinosi intelektualnom prosvetavanju i hermeneutičkom nastavljanju tradicije samorazumevanja diferenciranih sfera: nauke, morala, umetnosti unutar celine kulture, a sve to na pozadini komunikativne racionalnosti. Habermas je krizu univerziteta razumeo kao jednu fazu procesa u kom se odlučuje o tome da li jeste ili nije moguće da ovako shvaćena ideja univerziteta opstane.

Habermas je 50-tih i 60- tih godina smatrao da demokratizacija univerziteta, s jedne, i politizacije nauke, s druge strane, predstavljaju nužne preduslove da univerzitet opstane kao zajednica ravnopravnih i slobodnih ljudi. Univerzitetu bi trebalo da podje za rukom da formira jednu vrstu kolektivne volje koja bi mogla da se suprotstavi naraslim ekonomskim, društvenim i državnim pritiscima na sopstvenu autonomiju, i ujedno bude zahvaćen procesom (ne dnevno političke) politizacije, usmerene na refleksiju o društvenim funkcijama, posledicama i uslovima nauke.

Osamdesetih godina prošlog veka Habermas je, čini se, donekle odstupio od svojih prethodnih shvatanja u vezi sa idejom i posebno u vezzi sa institucijom univerziteta. On više ne predlaže suštinske reforme ustanove univerziteta s obzirom njenu izvornu ideju, nego, najpre, objašnjava ideju univerziteta na osnovu sopstvene, u medjuvremenu obuhvatno razvijene filozofske i naučne koncepcije, a u drugom koraku se (samo) zalaže za očuvanje srži te ideje ostavljajući po strani pitanje o tome da li je ta ideja održiva mimo univerziteta kao institucije. U uslovima modernog društva, koje nije zauvek i unapred fiksirano odredjenom slikom o sebi, ono što čini okosnicu ideje univerziteta jeste znanjem i umetnoću podstaknut i posredovan proces samoprosvetavanja, samoobrazovanja i uopšte samorazumevanja i obrazovanja čoveštva u čoveku. To je proces znanja koji prema Habermasu nastaje samo na osnovu komunikacije ravnopravnih i slobodnih ljudi. Ideja univerziteta u skladu sa Habermasovom filozofijom, svoj temelj ima samoj stvarnosti modernog društva, ukoliko u tom društvu treba da postoji slobodan i osiguran prostor samorazumevanja i samoodredjenja čoveka kao takvog.

Habermasove analize univerziteta ostavljaju otvorenim pitanje, da li je institucija univerziteta prožeta idejom univerziteta odnosno da li je ta ustanova danas uopšte uporište sopstvene ideje. Nove reforme univerziteta u Evropi s početka 21. stoleća, čini se da i dalje idu u pravcu produbljene sholarizacije i, u prvom redu, stručnog i naučnog osposobljavanja studenata. Nasuprot tome, Habermasove analize nam ukazuju na to na koji način univerzitet mora da se razume s obzirom na onaj diskurzivni i argumentativni prostor između osnovnih tipova argumentacije i diskursa, a na pozadini komunikativne racionalnosti sveta života. Ideja univerziteta je u tom smislu otelovljenje slobodne komunikacije, bez obzira na to da li je univerzitet kao institucija nosilac te funkcije. Univerzitet je ustanova koja je omogućena, ali ne i garantovana, složenom strukturom modernog sveta i jezika. Univerzitet bi trebalo da – uzimajući u obzir osnovne oblike racionalnosti i u analogiji i bliskosti sa tipovima argumentacije kakvi su terapijska i estetska kritika kao i sama filozofija – bude shvaćen i odbranjen kao uporište i ustanova sveobuhvatne, slobodne i univerzalne mogućnosti razumevanja i preispitivanja postojećih i projektovanja i razvijanja novih slika sveta i čoveka.

Nebojša Grubor
Filozofski fakultet, Beograd

Literatura

- Anrich, E. (Hrsg), *Die Idee der Deutschen Universität. Die fünf Grundschriften aus der Zeit ihrer Neubegründung durch klassischen Idealismus und romantischen Realismus*, Darmstadt, 1956
- Gadamer, H.-G., *Istina i metoda. Osnovi filozofske hermeneutike*, prevod S. Vučenov, Sarajevo, 1978.
- Habermas, J., "Das chronische Leiden der Hochschulreform" (1957), u: Habermas, J., *Protestbewegung und Hochschulreform*, Frankfurt a. M., 1969, s. 51-89
- Habermas, J., "Universität in der Demokratie – Demokratisierung der Universität" (1967), u: Habermas, J., *Protestbewegung und Hochschulreform*, Frankfurt a. M., 1969, s. 108-133
- Habermas, J., "O socijalnoj promeni akademskog obrazovanja", u: Habermas, J., *Teorija i praksa*, prevod D. Kolendić, Beograd, 1980., s. 364-380
- Habermas, J., "Demokratizacija univerziteta – politizacija nauke?", u: Habermas, J., *Teorija i praksa*, prevod D. Kolendić, Beograd, 1980., s. 381-390
- Habermas, J., "Die Idee der Universität – Lernprozesse" (1986), u: Habermas, J., *Eine Art Schadensabwicklung. Kleine Politische Schriften VI*, Frankfurt a. M., 1987, s. 71-99
- Habermas, J., "Ideja univerziteta: procesi saznavanja", u: *U odbranu univerziteta*, Specijalna sveska časopisa Beogradski krug, No. 3-4/1997; 1-2/1998, preveo Dj. Tomić, Beograd, 1998., s. 29-38

- Habermas, J., "Die Philosophie als Platzhalter und Interpret", u: Habermas, J., *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt a. M., 1983, s. 9-28
- Habermas, J., *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, preveo M. Bobinac, Zagreb, 1982
- Habermas, J., *Theorie des kommunikativen Handelns, Band 1, Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung*, Frankfurt a. M., 1995
- Habermas, J., *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt a. M., 1995
- Habermas, J., *Wahrheit und Rechtfertigung. Philosophische Aufsätze*, Frankfurt a. M., 1999
- Hajdeger, M., "Šta je metafizika?" (1929), u: Hajdeger, M., *Putni znakovi*, preveo B. Zec, Beograd, 2003., s. 96-112
- Hegel, G. V. F., *Filosofijska propedeutika*, preveo V. Djaković, Beograd, 1980.
- Horkheimer, M., "Primjedbe o znanosti i krizi" (1932), u: Horkheimer, M., *Kritička Teorija (I)*, prevod N. i Z. Puhovski, Zagreb, 1982., s. 17-22
- Husserl, E., *Kriza evropskih nauka i transcendentalna fenomenologija*, prevod Z. Djindjić, Gornji Milanovac, 1991.
- Kant, I., *Kritika moći sudjenja*, preveo N. Popović, Beograd, 1991.
- Kurcijus, E. R., *Evropska književnost i latinski srednji vek*, preveo J. Babić, Beograd, 1996.
- Le Gof, Ž., *Za jedan drugi srednji vek. Vreme, rad i kultura Zapada*, preveo M. Radović, Novi Sad, 1997.
- Schnädelbach, H., *Philosophie in Deutschland 1831-1933*, Frankfurt a. M., 1999
- Šnedelbah, H., "Teorija racionalnosti" u: *Vodič kroz filozofiju*, Prir. P. Koslovski, prevela E. Peruničić, Beograd, 2003., s. 213-226
- Veber, M., "Nauka kao poziv" (1919), u: Veber, M., *Duhovni rad kao poziv*, preveo D. Janić, Novi Sad, 1998., s. 55-100
- Wellmer, A., "Unpolitische Universität und Politisierung der Wissenschaft", u: Habermas, J., *Protestbewegung und Hochschulreform*, Frankfurt a. M., 1969., s. 248-258
- Wittgenstein, L., *Tractatus logico-philosophicus*, preveo i pogovor napisao G. Petrović, Sarajevo, 1987.

Nebojša Grubor

**Universität – Die Idee in der Krise.
Eine Institutionsanalyse im Ausgang von J. Habermas**
(Zusammenfassung)

Grundsätzlich wird in diesem Text zuerst die Idee der Universität behandelt. Dann folgt die Erörterung von Deutung der Universitätskrise von J. Habermas unter dem Namen: "Demokratisierung der Universität und Politisierung der Wissenschaft" sowohl aus fünfziger als auch aus sechziger Jahren der zwanzigsten Jahrhunderts. Am Ende wird gezeigt wie Habermas die Idee der Universität im Kontext seiner Philosophie aus der *Theorie des kommunikativen Handelns* auffasst und welche Schlüsse aus dieser Zusammenhang abgeleitet werden könnten.

SCHLÜSSELWÖRTER: Universität, Bildung, Krise, Philosophie, kommunikative Rationalität, J. Habermas